

Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

A.Haydar SOYSÜREN*

Özet

Türkiye'de 1930'lu yıllara damgasını vuran korumacı-devletçi politika bağlamında başlatılan fındık piyasasının örgütlenmesi sürecinde, devlet etkin bir şekilde müdahil olmuş, kooperatifleşmenin başlamasını sağlamıştır. Devlet, üretim safhasındaki kooperatifleşmenin ardından ihracat piyasasının örgütlenmesinde de etkinliğini göstermiştir. Bu süreçte sermaye güçlendikçe, İhracatçılar Birliği'nin yapısına ilişkin bazı değişim talepleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı ardından korumacı devletçi politikanın gevşetilmesi, bu taleplerin karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır. Bu çalışma 1950'li yıllarda İstanbul sermayesi ile Anadolu (Karadeniz) sermayesi arasındaki ayrışmanın izdüşümlerini fındık üzerinden ele almaktadır. Şöyle ki, 1940'lı yılların ikinci yarısında fındık üretim bölgesi Karadeniz olmasına rağmen, ihracatçı tüccarların çok büyük kısmı, İstanbul merkezli faaliyet göstermekteydi. Fındık ihracatının fiilî merkezinin İstanbul oluşu, resmî merkezinin Giresun'dan İstanbul'a taşınması talebini beraberinde getirmiştir. Bu talebin ihracatçıları katında yankı bulmasıyla birlikte, Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği, 1951 yılında Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği ve İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrışma, hem devletçilikle özel sektör, hem de Anadolu sermayesiyle İstanbul sermayesi arasındaki ayrışmanın açığa çıkmış bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Fındık Piyasası, Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği, İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği, Devletçilik, Özel Sektör

The Organization of the Hazelnut Market in the Context of the Role of the State in the Early Republican Era and the Establishment of the Black Sea Hazelnut Exporters' Union in the Process of Dissociation of Exporter Merchants

Abstract

During the process of the hazelnut market being reorganized, which practically started within the context of the protectionist-statist policies that left their mark on Turkey of the 1930s, the Turkish state acted as an active agent and ensured the starting of the cooperativization. The state displayed its role in the organization of the export market following the role it took in the cooperativization of the production process. In that period, as the capital got stronger, some demands for change in the structure of the Exporters' Union, started to emerge. Especially after the WWII, the relaxation of the protectionist statist policies, facilitated these demands being met. This study deals with the footprints of the dissociation between the İstanbul capital and the Anatolian (Black Sea) capital via the hazelnut market in the 1950s. It was such that in the second half of the 1940s, despite the fact that the hazelnut production center was the Black Sea region, a great majority of the hazelnut exporters were İstanbul-based. The fact that İstanbul was the de facto center of the hazelnut export brought with it the demand that the center of the Turkish Hazelnut Exporters' Association be moved from Giresun to İstanbul. As a result of this demand having found repercussions among the exporters, the Turkish Hazelnut Exporters' Association divided into two associations, namely The Black Sea Hazelnut Exporters' Association and the İstanbul Hazelnut

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, hsoysuren@gmail.com

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Exporters' Association. The dissociation between these two groups in Turkey can be interpreted as a manifestation of the dissociation between statism and private sector as well as the Anatolian capital and the İstanbul capital.

Keywords: Hazelnut Market, Black Sea Hazelnut Exporters' Union, İstanbul Hazelnut Exporters' Union, Statism, Private Sector

Giriş

1929 Dünya ekonomik buhranı sonrasında Türkiye'nin benimsediği “korumacı-devletçi” yaklaşım çerçevesinde şekillenen tarımsal politikaları, fındık özelinde inceleyen bu çalışma, konuyu piyasanın örgütlenmesi sürecine yoğunlaşarak değerlendirmeyi esas almaktadır.

Piyasanın örgütlenmesi boyutu, “korumacı-devletçi” politikanın, yalnızca gümrük vergileri üzerinden kullanılan inisiyatif ya da fabrika kurmaktan ibaret kalmadığını göstermesi bakımından işlevseldir. Üretimden ihracata, devlet öncülüğünde örgütlenme seferberliğine yol açan, piyasa sürecinin geneline yayılmış bir kontrol mekanizmasını inşa çabası, meseleyi teknik bir ekonomik aktivitenin ötesinde ele almak için uygun bir zemin sunmaktadır.

Dünya buhranının yarattığı tedirginlik, tarım piyasasını istikrarlı ve verimli bir yapıya kavuşturma hedefini güncelleştirmiş, ağırlıklı dış piyasaya hitap eden fındığa ilişkin riskleri bertaraf etmek için, sürdürülebilir bir yapıya ulaşma arayışı piyasaya odaklanmayı gerekli kılmıştır. Ortaya konulan yasal alt yapının niteliği ve örgütlenme girişimleri, aynı zamanda sermayeyi şekillendirme boyutuyla dikkat çekmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren çıkarılan yasa ve yönetmelikler, yapılan kongre ve toplantılar ve nihayet kurulan örgütler gelişim seyrini ortaya koyduğu kadar, yönlendirici arka plana dair değerlendirmeleri de olanaklı kılmaktadır.

İhracat piyasasını eksen alan bu çalışma, Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği üzerinden, ihracatçı tüccarların fındık üretim bölgesinden kopuşuna eğilirken, 1930'lu – 1940'lu yıllarda öne çıkan iktisadi anlayışın niteliğine dair bir kısım veriyi de ortaya koymuş olacaktır. Güçlenen İstanbul sermayesinin, Karadeniz sermayesi karşısındaki alan kapma süreci bu bağlamda ele alınacak. II. Dünya Savaşı ardından devletçi politikanın gevşemesi, özel sektör taleplerinin karşılanmasını kolaylaştıran bir faktör olarak değerlendirilecektir.

Söz konusu dönemde yayınlanmış rapor, eser ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen veriler çerçevesinde şekillenen çalışma, fındık piyasasının örgütlenmesi konusuna yoğunlaşırken, bir yandan erken Cumhuriyet döneminde fındığın ekonomi içindeki özgül ağırlığını anlamaya yardımcı olacak, diğer yandan İstanbul merkezli büyük fındık tüccarları nezdinde, güçlenen sermayenin artan etkisine dair bir örneği ortaya koyacaktır.

Fındık örneğinin Türkiye sermaye birikiminin bir parçası olduğu hatırlanırsa, meselenin bu bağlamda üretilmiş genel literatür üzerinden yeterince değerlendirilmemiş olması çalışmanın sınırlarını göstermektedir. Bu bir ölçüde, meselenin başka tekil örnekler üzerinden işlenmesini müteakip ayrı bir çalışma olarak ele alınması hedefiyle ilişkilidir. Hiç kuşkusuz genel yapıyı anlamak bakımından, sondaj mahiyeti taşıyan tekil örnekler ne denli önemliyse, bu tekilliklerin parçası olduğu bütün de o denli önemlidir ve tabiidir ki tekillikler, ancak bütünün anlaşılmasına katkı sunduğu ölçüde değer kazanacaktır.

1. “Korumacı–Devletçi” Modelde Tarımı ve Sermayeyi Şekillendirmek

1929 Dünya ekonomik buhranı, sanayileşmiş ülkelerde başlamış olsa da, tarımsal ürün fiyatlarındaki büyük düşüş nedeniyle, Türkiye gibi ekonomisi tarıma dayalı ülkelerde ciddi sonuçlar yaratmıştır.² 1929 yılı Türkiye için yalnızca dünya ekonomik buhranı açısından değil,

² Mustafa Kemal 1930 yılı TBMM açış konuşmasında, buhranın özellikle tarım ağırlıklı ülkeleri etkilediğini şöyle dile getiriyordu: “Efendiler, bilhassa zirai memleketlerde hissolunan cihanşümul bir iktisadi buhran

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Lozan Antlaşması'na ilişkin iki gelişme bakımından da önemlidir. Lozan'da gümrük vergilerinin sabit kalması için konulan 5 yıllık süre, 1928 yılı itibariyle bitmiş ve Türkiye, gümrük vergilerini belirlemede artık insiyatif kazanmıştı. Diğer gelişme Lozan'da Türkiye'nin payına düşen Osmanlı borçlarının ilk taksitinin ödenmesiydi. Birincisi ekonomik buhran koşullarında ülkenin hareket kabiliyetini arttırıcı bir işlev görürken, ikincisi artı bir yük doğurmuştu. Buhran ve Lozan'a ilişkin "bu tesadüfi çakışma, sonraki dönemin politikalarına geçişte hızlandırıcı bir oynamıştır." (Boratav, 2012:43-44)

Ekonomik buhran piyasa risklerini kontrol altında tutma eğilimini güçlendirirken, Lozan'daki sınırlamaların devre dışı kalması, Türkiye'ye, korumacı bir ekonomi için gümrük tarifeleriyle önemli bir enstrüman kazandırmıştır. 1923-1929 döneminin açık ekonomi politikasının³, 1930'lu yıllarda korumacı-devletçi politikaya evrilmesi, bu zeminde gündeme gelmiştir. 1930'lu yıllar, Türkiye'de "Korumacılık ve devletçilik" in "iki belirleyici özellik" olarak dikkat çektiği bir nitelikte göze çarpar. 1923-1929 döneminin açık ekonomi politikasının aksine, bu dönemde "ekonomisini dışa kapayarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme" hamlesine girişen Türkiye, "tüm dünya ekonomisinin büyük buhran içinde bulunduğu ve kapitalist ülkelerde reel gelirlerde çok önemli düşmelerin meydana geldiği bir dönemde ortalama % 6'ya yaklaşan bir büyüme temposunu "esas olarak ekonominin öz güçleriyle gerçekleştirme" başarısını göstermiştir. (Boratav, s.59,72-73)

1930'lar Türkiye'sinin bir tarım toplumu olduğu hatırlanırsa, söz konusu gelişmenin finansal kaynağı için tarımın arz ettiği önem daha iyi anlaşılacaktır. Tarımın ülke ekonomisindeki yerini bizzat hükümetin görüşleri üzerinden izlemek, benimsenen politikanın bağlamını netleştirmek bakımından yararlı olacaktır. 1930 yılında hükümet tarafından hazırlanan "İktisat Programı"nın yirmi ikinci maddesine yansıyan ifadeler bu noktada açıklayıcıdır. Son nüfus sayımındaki verilere göre, dokuz milyonu aşkın nüfusun ziraatten geçindiği hatırlatıldıktan sonra şöyle devam ediyordu; "Memlekette istihsalin artması ve kıymetlenmesi temel olarak ve her şeyden evvel ziraat sahasında beklenebilir. Sanayi erbabının ve istihlâk, ithalât, tüccar ve mütevasıtlarının ve şehirlerin refahı ekseriyet olan çiftçilerin satın almak kudretine bağlıdır. Mili servetin artması ve birikecek fazla kazanç görülmesi kazanç görülmesi ziraatin verimli olması sayesinde sür'atle mümkündür. Hazinenin kudreti ve devletin her iktisadi sahada ve umumi hizmetlerde vüs'atinin artması halkın vergi vermek takatide artabilir." (İktisat Programı...:1930:1,4)

Tarımın ekonomideki yerini ortaya koyan bu tespit, tarıma yüklenen misyonu anlamayı kolaylaştıracaktır. Tarımsal piyasaları düzenleme çabası böyle bir yaklaşımdan beslenmiş, fındık ise içten çok ihracata yönelik bir ürün olarak ilginin odağında yer almıştır. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelinceye değin, fındığın ülke içindeki tüketimi, Peker'in ifadesiyle "% 3 veya 5 i" geçmemiş (Peker,1956:35-36), ihraç ürünü olma vasfını muhafaza etmiştir. Nitekim bahsi geçen "İktisat Programı"nda "her noktai nazardan devletin hususi takayyüt teşkilatına muhtaç" ürünler arasında sayılması⁴, fındığın öteden beri ekonomiye olan katkısından kaynaklanmıştır. 1931-1938 dönemi itibariyle fındığın genel ihracat içerisindeki payı, Tablo:1'de görüleceği üzere, 1932 yılındaki yüzde 6,9'luk oran dışında yüzde 7,3 ila yüzde 11,5 arasında gerçekleşmiştir. Bu veriler, katkıdaki sürekliliği ortaya koyacak niteliktedir.

vardır. Bu buhran tabiatile bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisinin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir." (T.B.M.M Zabıt Ceridesi, 1930:2)

³ Boratav, Türkiye iktisat tarihi için 1908-2007 arasını kapsayan dönemlendirmesinde, çalışmamızın kapsadığı tarihe denk düşen kısım itibariyle "Devrim ve savaş yılları: 1908-1922; açık ekonomi koşullarında yeniden inşa: 1923-1929; korumacı-devletçi sanayileşme:1930-1939; Bir kesinti – İkinci Dünya Savaşı:1940-1945; dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi:1946-1953" dönemlendirmesini yapmaktadır. (Boratav,2012:13-14)

⁴ "İktisat Programı"nın 31.maddesi şu cümle ile bitiyordu: "Pamuk, tütün, üzüm, **fındık** gibi büyük mahsulat her noktai nazardan devletin hususi takayyüt teşkilatına muhtaçtırlar." (İktisat Programı..., 930:1,4)

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Tablo 1. Fındık İhracatının Kıymet ve Miktarları ve Umum İhracata Nazaran % Nispeti

Seneler	Fındık İhracatının Kıymet ve Miktarları ve Umum İhracata Nazaran % Nispeti			
	Kıymet 1000 lira	%	Miktar Ton	%
1931	9 271	7,3	15 276	1,7
1932	6 946	6,9	20 150	1,8
1933	7 838	8,1	19 330	1,5
1934	7 193	7,8	18 280	1,1
1935	10 215	10,7	25 386	1,7
1936	13 531	11,5	24 043	1,7
1937	10 694	7,8	24 446	1,8
1938	12 446	8,6	23 754	1,6

(Kaya,1938:125)⁵

Diğer yandan fındık, geniş bir bölgenin rakipsiz tek geçim kaynağıydı. Yaşanabilecek sıkıntı, yalnızca ülkenin ihracat gelirini düşürmekten ibaret değildi, söz konusu bölge için de yıkıcı sonuçlar yaratabilecek nitelikteydi. Her üründen “ziyade mıntıkalaşan fındık”, “Karadenizin en garp kıyılarında ve Marmara havzasında henüz ehemmiyetleşmeyen mıntıkacıklar hariç, dört vilayette ve bilhassa Giresun, Trabzon ve Orduda” neredeyse “yegane mahsuldü.” “Ve bir milyonu müteceviz halk”ın kaderi buna bağlıydı.(Türkiye Fındık Ziraatının Kalkınmasına Dair Rapor,1938:5)

Türkiye, gerek bir bölgenin kaderini doğrudan etkileyecek potansiyeli, gerekse dünya piyasasında sahip olduğu ağırlıklı konumu dikkate alarak politikasını belirlemek durumundaydı. Türkiye'nin dünya fındık piyasasındaki ağırlıklı payı, yalnızca kriz gibi arızı durumlar sebebiyle değil, yeni rakiplerin piyasaya girme ihtimali⁶ ve mevcut rakiplerin atakları sebebiyle garanti değildi. 1938 yılında yayınlanan bir rapora göre, fındık rekoltesi son seneler itibarıyla Türkiye’de asgari 40 milyon kilo iken, İspanya’da 22 milyon, İtalya’da 18 milyon, Rusya’da 6 milyon kilo olarak gerçekleşmişti. Rakamlar dünya piyasasının yarıya yakınının Türkiye tarafından kontrol edildiğini gösterse de, raporda belirtildiği gibi, “Bu şampiyonluğun sebebi ne rasyonel ziraat usulleri, ne bu ziraate en kabiliyetli iklim ve toprak şartlarını modern bir şekilde istismar ediş ve ne de fındık ziraatini kuvvetli bir teknik ve kol hareketiyle yürütüş değil, yalnız ve yalnız yurdun bu ziraate tahsis ettiği ve etmekte olduğu toprak genişliği”ydi. “Bu ise ziraatin en kolay ve en az asri bir şekliydi.” Öyle ki, Türkiye’de toprak daha iyi olmasına rağmen, İtalya ve İspanya’da hektar başına bin yüz kilo ürün alınırken Türkiye’de alınan ancak dört yüz kiloydu. “İtalya ve İspanya’da fındık bahçeleri kazılıp gübrelendiği, budanıp ıska edildiği, bol aralıklarla tesis edilip mahsul yerden devşirildiği halde bizde fındık bahçesi kazılmaz, gübrelenmez, en iptidai usullerle tesis edilir, ve mahsul en zararlı şekilde toplanır” ifadelerini içeren rapor, “Bu vakıalar”dan yola çıkarak,

⁵ Tablo’daki bilgiler ve kullanılan ifadeler gösterilen kaynaktan aynen aktarılmıştır.

⁶ Yunanistan’ın fındık fidanı istemesinin yarattığı tedirginlik bir gazete haberine şöyle yansımıştı: “Yunanlıların memleketimizden fındık fidanı istemeleri alâkadar mahafili iktisadiyede endişe tevhit etmiştir. Bir taraftan Ticaret Odamız bundan tevellüt edecek iktisadi zararlarımıza dair mütealasını İktisat Vekaletine arz etmiştir. Ticaret Odamız bundan tevellüt edecek iktisadi zararlarımıza dair mütaleasını İktisat Vekaletine arz etmiştir.”(Yunanlılar ve Fındık Mahsulümüz, 1930:2)

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

findık ziraatındaki sorunu, insan bilgi ve emeğinin kifayetsizliğine bağlıyordu.(Türkiye Fındık Ziraatının Kalkınmasına Dair Rapor,1938:4)

Dünya fındık piyasalarına yakınlık ve verimlilik bakımından avantajlı konumdaki rakiplere karşı, dünya piyasasındaki ağırlıklı konumu güçlü-istikrarlı bir temelde sürekli kılmak, üretimden ihracata tüm boyutları içeren bir çabayla mümkündür. Bu her şeyden önce rekabet kapasitesine ulaşmış bir sermaye yapısını oluşturmakla ilgiliydi. Buradaki zayıflık devleti öncü aktör olmaya iterken, sermayeye ilişkin sorun yalnızca nicelikten kaynaklanmıyordu. Sermayeye ulusal kimlik kazandırmak da atılacak adımları belirleyen bir unsur olarak göze çarpıyordu.

Fındık piyasasındaki yabancı etkisi, bu bağlamda rahatsızlık duyulan bir unsur çerçevesinde görülmüş, aşılması gereken bir sorun olarak tanımlanmıştır. A.Fuat imzasıyla Cumhuriyet gazetesinde aktarılan 1930 yılına ait izlenimler bu yaklaşımı örneklemektedir. A.Fuat, Giresun izlenimleri kapsamında şunları aktarmıştır;

“Fındıklarımızı birkaç seneden beri Pizami denilen bir Rum müessesesi alıyor. Bu Pizami müessesesi, muhtelif Avrupa memleketlerinde şubeleri olan zengin bir firma. Şimdi bu müessese namına (P.P.Danyel Sel) ticarethanesinin iş gördüğünün söylüyorlar, fakat Mösyö Danyel mubayaatı kendi namına yaptığını anlatıyor. Bugün Giresun, Trabzon, Ordu'dan en büyük mubayaatı yapan P.P.Danyel Sen'dir. Mahsulün hemen nisfina yakını bu müessese alıyor. Giresun ve havalisinde fındık ihraç eden ikinci müessese de J.J.Hoşriaser'dir. Giresun'da bu müesseselerden başka ihraç ticareti yapan yegane Türk müessesesi Hacı Emin Efendidir.”(Fuat, 14 Teşrinievvel 1930:2)

Aynı muhabir izlenimlerini aktarmaya devam ettiği bir başka yazısında Türk fındığının ucuza gitmesine hayıflanırken, meseleyi üreticinin güçsüzlüğüne, “kuvvetli ve Türk bir şahsiyet ve teşkilat” bulunmamasına bağlamıştır.⁷

Söz konusu yaklaşım gazete muhabirlerinin izlenimleriyle sınırlı kalmamış, Ziraat Vekâleti tarafından yayınlanan bürokrat raporlarına da yansımıştır. 1938 yılında yayınlanan bir raporda fındık piyasasındaki yabancı ağırlığı, “milli sermaye”nin yetersizliği ve örgütsüzlük üzerinde durulmuş, konu bağlamında şu ifadeler kullanılmıştır;

“Bu sahada her şeyden evvel milli elemanın gerek sermaye ve gerek organizasyon bakımından kifayetsizliğini tespite mecburuz. O, sermaye bakımından kifayetsizdir, çünkü Fındık ihracında ecnebi sermaye nisbeti tahminen Giresun'da % 65, Ordu'da % 40, Trabzonda % 30 dur. Demek ki Karadeniz kıyı vilayetlerinde Türk sermaye piyasaya kat'iyen hakim değildir. Harici piyasa ise hemen tamamen yabancı ellerdedir. (...) Karadeniz kıyısında çok az Türk müessesini mahvedememiş olan Fındık ticareti birçok ecnebi evlerini ihya etmiş ve etmekte bulunmuştur. Bu çok acı realite yakın mazi içinde daha çok bilgisizliğe ve şimdi ise daha çok sermaye kifayetsizliğine ve organizasyon yokluğuna dayanıyor.”(Durukan, 1938:3)⁸

Resmi makamların ürünü bir raporda, “milli elemanın gerek sermaye gerek organizasyon bakımından”, “ecnebi” karşısındaki yetersizliğine yapılan vurgu, devletin mesele karşısındaki tutumunu belirgin kılmaktadır. Sorunun bu noktadan tanımlanması, çözümün de buradan

⁷ Yazıdaki ifadeler şöyle: “O halde fındığımızı ucuz ve düşük fiatla almaya sebep nedir? Sebep şudur ki mahsul sahiplerinin borçlu olmalarından, mallarını bekletmek için intizara kudretleri olmadığından ve bu nefis Türk fındıklarının hariç piyasalarda satacak kuvvetli ve Türk bir şahsiyet ve teşkilatları bulunmamasından istifade eden ihraç tüccarının fazla açık gözlülüğüdür. Hem zavallı asil ruhlu, mütevazî Türk müstahsiline sorarsanız o, bu zararlı satışlara bile müteşekkirdir. Bu alanlar da almaya ne yaparız, der. Ne elim!”(Fuat, 20 Teşrinievvel 1930:2)

⁸ T.C. Ziraat Vekâleti tarafından 1938 yılında yayınlanan “Fındık Ticaret ve Endüstrisine Dair Rapor” başlıklı bu kitap **iki rapor** içermektedir. İlki kitaba ismini veren “Fındık Ticaret ve Endüstrisine Dair Rapor” olup, sonuna ekli Dr.H.Mahir Durukan (Giresun Fındık İstasyon Müdürü) isminden, adı geçen tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Diğeri, “Türkiye Fındık Ziraatının Kalkınmasına Dair Rapor” başlığını taşımakta, yazarına dair bir bilgiye ise rastlanmamaktadır. Çalışmada ilk rapora atıf yapılırken Durukan'ın, ikinci rapora atıf yapılırken söz konusu raporun adı kullanılmıştır.

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

aranmasını gündeme getirir ki, piyasanın örgütlenmesi süreciyle “millî” sermaye oluşturma hedefi arasındaki ilişkiyi anlamada kolaylık sağlamaktadır.

2. “Ticarette Tağşişin Men”İnden Birinci Ulusal Kongre’ye: Fındık Piyasasının Düzenlemesine Yönelik İlk Adımlar

1930’lu yılların başında yürürlüğe sokulan Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun ile devletin ihracat piyasasındaki rolüne ilişkin yasal alt yapı oluşturulmuş, takip eden süreçte ürün bazlı düzenlemelere geçilmiştir. Bu noktada fındık piyasasının örgütlenmesi meselesi de gündeme gelmiştir. Bu kısımda bahsi geçen kanun ve Birinci Ulusal Fındık Kongresi üzerinde durulacaktır.

2.1. “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun” ve İlk Kurumlar

13 Ekim 1930 tarihinde kabul edilen 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun”, devletin ticareti düzenlemek için attığı önemli bir adımdır. “Dahilî ve haricî ticaret menfaatlarını korumak ve ticaret malları üzerinde tağşiş ve hilelere mâni olmak üzere” hükümete geniş bir inisiyatif alanı bırakmıştır. Kanunun gerekçesine göre, aralarında fındığın da yer aldığı “ihracatımızın en mühim kalemlerini teşkil eden” ürünler “cihan piyasasında şiddetli bir rekabete maruzdu”. Üretimde arzulanan düzeye varılamamış, “bir çok ihraç malında”, büyük işler için gereken “yeknesaklık” sağlanamamış, “ara sıra yapılan tağşişler ise Türk malının eyi şöhretine” darbe vurarak satışları olumsuz etkilemişti. Türk malının üretiminde istikrarlı bir gelişim, satışında güvenilirlik, tüketiminde rağbet ve emniyeti temin için, ilgili işlemlerin “bazı esaslı usul ve kaidelere istinat ettirilmesi zaruri görülmüş”, ve böyle bir kanun gündeme gelmişti.

Bütün ticaretin yapılandırılmasını esas alan “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun”dan sonra, Fındık özelinde ilk adım “Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname” ile atılmıştır. (Resmi Gazete, 21 Teşrinisani 1931, Sayı:1955) Nizamname ile, bahsi geçen kanunda öngörülen çerçeve Fındığa uyarlanmış, olgunlaşmadan hasat yasaklanırken, iyi kurutma, kaliteye göre sınıflandırma, muhtelif sınıf ve yıllara ait ürünün karıştırılmadan ihracından, kullanılacak çuvallarının özelliklerine varıncaya dek ayrıntılı bir standardizasyon çerçevesi çizilmiştir. İhracatın hasat safhasından ihraç edilen ürünün gittiği ülkedeki Türkiye Konsolosu veya ticaret temsilcisinin muayenesine dek uzanacak bir kontrol mekanizması öngörülmüştür.⁹

Ülkedeki genel tarımsal yapının konuşulduğu 5 Ocak 1931 tarihli Birinci Ziraat Kongresi’nde, bir ölçüde gündeme gelmişse de Fındık politikasının teferruatlı şekilde ele alınması 10 Ekim 1935’de toplanan birinci ulusal fındık kongresiyle gerçekleşmiştir. (Peker, 1956:15)

1930’lu yılların başından itibaren bir yandan yasal alt yapıya ilişkin adımlar atılırken, diğer yandan piyasaya daha doğrudan müdahale edebilecek kurumlar devreye sokulmuştur. Bu noktada hemen hatırlanabilecek iki kurum İş Limited Şirketi ile Türkofis’tir. İş Bankası bünyesinde kurulan İş Limited Şirketi, ekonomik buhran koşulları içinde ihracat alanında aktif bir çabaya girişmiş, adından söz ettirmiştir.¹⁰ Kısaca “Türkofis” diye anılan, “Türkiye Dış Ticaret İşleri Milli Ofisleri

⁹ Fındık ihracatının düzenlenmesine ilişkin Nizamname hazırlanması düşüncesi daha önce “Ali İktisat Meclisi”nde gündeme gelmişti. “Meclisin bu devrede müzakere ve tetkik ettiği mes’eleler şunlardır: 1- 929 senesine ait tediye muvazenesi. 2- Türk limanlarının ve liman hizmetlerinin inkişafına hizmet edebilecek tedbirler nelerdir? 3- **Fındık**, afyon ve peynir ihracatını tanzim eden nizamnameler.” (Süreyya, 1931:5)

¹⁰ İş Bankası’nın 27 Mart 1932 tarihinde Ankara’da toplanan “heyeti umumiye içtimai”nda, bankanın 1931 yılı bütçesi tetkik edilirken şu ifadeler kullanılmıştı: “Alıcının arzusuna göre hazırlanmış ve numunesine muvafık olarak harice mal satmak’ gayesile teşkil eylediğimiz İş Limited’in faaliyetinden bu seneki raporumuzda bahsetmek isterim. Buhranın doğurduğu müşkülata rağmen şirketin 1931 senesindeki kısa faaliyet devresi zarfında elde ettiği netice müsbet ve şayanı memnuniyettir. Kâr mülahazasından evvel İş Limited markası altında memleketin mahsulatını tanıtmaya ilk hedef olarak kabul etmiştir. Bu merhaleye erişmiş bulunuyoruz.” (İş Bankası Yüzde On., 1932:4)

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Dairesi" ise İktisat Vekâleti'nin bünyesinde kurulmuştu. İktisat Vekili Celal Bayar, bakanlığın "en mühim bir uzvu" olarak nitelendirdiği Türkofis'in amacını "Türk mallarının yabancı memleketlerdeki sürümünü kolaylaştıracak yolları araştırmak ve müstahsil ve tüccarımıza yardımcı bir rehber olmak" şeklinde açıklamış ve ilkin Ankara'daki merkezin yanı sıra İstanbul ve İzmir şubeleriyle faaliyete başlayacak kurumun, ileride üretim ve ihracat merkezlerinde yeni şubeler açacağını ifade etmişti.(İktisat Vekâletinin Yeni..., 1934:1,5)

2.2. Birinci Ulusal Fındık Kongresi'nde Örgütlenme Meselesi

1935 yılında toplanan Birinci Ulusal Fındık Kongresi, Fındığa ilişkin mevcut durumun değerlendirildiği, ileriye dönük politikaların tartışıldığı bir platform olmuştur. Fındığa biçilen misyonu anlamak bakımından dikkate değer veriler barındıran Kongrenin odaklandığı noktalardan birisi de Fındık piyasasının örgütlenmesi meselesidir. Spekülasyonları etkisiz kılacak, istikrarlı piyasayı olanaklı kılacak örgütlenmeler, öngörülen fındık politikasının önemli bir boyutu olarak öne çıkmıştır.

Ekonomi Bakanı Celal Bayar başkanlığında toplanan Kongreye, Türkofis'den 4, İç Ticaret Umum Müdürlüğü'nden 4, Tarım Bakanlığı'ndan 2 olmak üzere resmi kurumlardan toplam 10, Ordu ve Giresun'dan 2'şer üretici; Ordu, Giresun ve İstanbul Tecim Odaları'ndan 1'er kişi olmak üzere özel sektörden toplam 8 kişi katılmıştır.¹¹

Ekonomi Bakanı Celal Bayar, kongreyi açış konuşmasında, ihracatta yalnız kalite bakımından değil, fiyat bakımında da avantajlı bir konuma varmak istediklerini, bunun için üretimden tüketiciye kadar tüm aşamalarda, rasyonel bir çalışma tarzını hayata geçirmek suretiyle, maliyeti asgariye indirmek, böylece kalite dışındaki "en büyük rekabet ve muvaffakiyet unsuru olan ucuzluğa" ulaşma hedefinden söz etmiştir. Üreticinin teşkilatsızlığından ve kredi yetersizliğinden faydalanan bir kısım tüccarın, "diledikleri fiyata mal alabileceklerinden emin" şekilde, "birbirinden daha düşük fiyatlar" vermek suretiyle memleket ekonomisi üzerinde "yıkıcı" bir rol oynadığını belirten Bayar, "memleket evlatlarının ve hakiki tüccar sınıfının" bundan "elem" duyduğunu vurguladıktan sonra, "Bu kötü an'anede devam etmek isteyenler artık bu memlekette yaşamak imkanını bulamayacaklardır" ifadelerini kullanmıştır. Üretici teşkilatlanmasına yönelik hedefin, ihracatçı aleyhine bir yaklaşım olarak değerlendirilmemesi gerektiğini de hatırlatmış, şunları eklemiştir;

"Bil'akis memleketimizde milli şuura sadık bir ihracatçı sınıfının artması hedeflerimizde ve en büyük ihtiyaçlarımızdan biridir. (...) Düşüncelerimiz ve endişelerimiz asla bir cepheli değildir. Müstahsili de tüccarı da aynı alaka ve muhabbetle göz önünde tutacağız ve ayrı olmıyan menfaatlerini en iyi temin eder şekil ve şeraiti arayacağız. Harice satış fiatlarında siyasamız ne muayyen vaziyetleri istismar etmek ne de muayyen ekonomik şartların fiata vücut veren elemanlarını istihkar etmektir" (Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935:9-11).

Kongreye katılan kurumlar adına sunulan raporlarda sorunlar ve çözüm önerilerine yer verilmiş, bu noktada teşkilatlanma problemi öne çıkan hususlar arasında yer almıştır.

Rakip ülkeleri örnek göstererek, üreticilerin üretim, satış ve kredi ihtiyaçlarını gidermek için teşkilatlanma ve kollektif çalışmanın altını çizen **Türkofis** raporunda, kooperatiflerin kurulması ve bunların Birlik halinde kurumsallaştırılması, üreticileri "tefecilerin, murabahacıların elinde kurtaracak" ve "bir çok araçlar elinde müteessir olan fındık ticaretini de intizam yoluna" sokacak çare olarak gösterilmiştir. İhracatçı tüccarların zayıf sermaye yapısı işaret edilen sorunlar arasındaydı. Bankaların "mal mukabilinde ve mutedil şartlarla" kredi açması bu noktadaki zayıflığın giderilmesi için önerilmiş, gerek iç ve gerek dış ticarete fındık fiyatlarının düşmesi ve çıkmasında gözlenen istikrarsızlıkla, üreticiler ve tüccarların "fakir ve teşkilatsız" bulunması ve

¹¹ Kongreye katılanların isimleri ve temsil edildikleri kurumlar için bkz. Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935:5-6. İstanbul Tecim Odası namına katılan "Fortun Oğlu Ömer" in aynı zamanda "Ordu'dan" "Tecimer"leri de temsilen katıldığı görülmektedir. Aynı kişi olduğu düşüncesiyle adı geçen bir defa sayılmıştır.

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

uluslararası piyasaların gerektiği kadar izlenememesi arasında bağ kurulmuştur. “Yabancı ve aracı firmaların” kendi lehlerine fiyat teşekkülü için “bir takım suni hadiseler icat etmek”, bu kapsamda dünyadaki rekolteye dair rapor “tanzim”inden, fındık işleyen çikolata fabrikalarının stokları, döviz temininde güçlük çıkarıldığına kadar uzanan spekülasyon haber üretme eğilimlerinden söz edilmiş, üreticilerin teşkilatlandırılması, tüccarların komisyonculuktan kurtarılarak kredi ihtiyaçlarını giderecek “kuvvetli birlikler ve ortaklıklar halinde teşkilatlandırılması”nın önemi vurgulanmıştır.(Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935: 21-24, 31-32)

Üreticiyi istismardan kurtarmak için kooperatifçiliğin rolü üzerinde duran **Ordu Tecim ve Endüstri Odasının** Raporunda, “şahsi menfaatlerin tabii birleştirmesi ile kuvvetlenen bir ihracat kütlesi karşısında, vaziyeti zayıf teşkilatsız ve dağınık bir müstahsil kütlesinin bulunuşu” dengeyi bozan ve dolayısıyla ekonomiye zarar veren bir durum olarak tanımlanmış; bunun üreticinin teşkilatlanmasıyla aşılabileceği, satış kooperatifleri kurulması gerektiği savunulmuştur. Raporda diğer ürünlere nazaran fındık ihracatının kolaylığından ve zorlaştırıcı esaslı bir engelin olmadığından bahsedilmiş, ihracata ilişkin teşkilatlı bir yapıyla tablonun çok daha ileri noktalara taşınabileceği ifade edilmiştir. (Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935: 43-44).

İş Limited'in Raporu'nda, Fındık ihracatına ilişkin nizamname'nin, fındık işleme ve nakil işinin düzene sokulmasında oynadığı olumlu role değinilerek, benzer tedbirlerin üretim sahasına uygulanmaması, umulan faydayı engelleyen bir faktör sayılmıştır. (Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935: 45)

Kongre bünyesinde oluşturulan “Kredi, Müstahsili Teşkilatlandırma ve Borsalar Encümeni” tarafından hazırlanan rapor, “İhracatın teşkilâtlandırılması meselesinin mühim bir kısmı”nın yakında uygulamaya girecek “kredi ve satış kooperatifleri mekanizması ile halledileceği” öngörüsünde bulunmuştu. Bununla birlikte, bu kooperatiflere rağmen, “serbest ihracatçılar” için yine de “geniş bir saha kalacağı”, bu “serbest sahada ara sıra memleket menfaatlerine pek uygun olmayan vaziyetlerin” yaşanabileceği dikkate alınarak, bakanlık tarafından gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. “Fındık fiyatlarının piyasa şartlarına göre müstahsil ve memleket için en müsait tarzda tekevvün edebilmesini esaslı surette temin edecek vasıtanın, bu mahsulü teşkilâtlandırmak”tan geçtiği vurgulanmıştır. (Birinci Ulusal Fındık Kongresi, 1935: 71-72)

Kongrede gerek üretici ve gerekse ihracatçı düzleminde teşkilatlanmanın gereği vurgulanırken, yer yer üretici ile ihracatçı arasındaki çekişmeye dair söylemlere de rastlanmıştır. Ancak son tahlilde bütünleşmiş, çıkarları ortak bir kütle mantalitesi, kongrede ortaya konulan iradenin rengini belirlemiştir.

Ordu Tecim ve Endüstri Odasının Raporu'ndan “şahsi menfaatlerin tabii birleştirmesi ile kuvvetlenen bir ihracat kütlesi karşısında, vaziyeti zayıf teşkilatsız ve dağınık bir müstahsil kütlesi” ifadeleriyle üretici ve ihracatçı arasında keskin bir ayrıma yönelirken, Oda Başkanı H.Akyol, rapora ek mahiyetinde tüccarları “küçültmek ve onları şayanı hürmet mevkilerinden düşürmek” amacıyla olmadığını hatırlatmak gereğini duymuştu¹². Türkofis, İş Limited gibi ihracat alanıyla doğrudan bağlantılı kurum raporlarında, ihracatçı boyutundaki sıkıntılara da işaret edilmiştir. Devleti temsil eden Ekonomi Bakanı Bayar, yukarıda da aktarıldığı gibi, üreticilerin teşkilatsızlığını istismar eden tüccarlara ilişkin eleştirilerinin, ihracatçı aleyhine yorumlanmaması gerektiğini hatırlatarak “milli şuura sahip ihracatçı sınıfa” duydukları ihtiyacı vurgulamıştır. Dolayısıyla “millilik”, farklı kesimler arasında ekonomik çıkar farklılaşmasından kaynaklı ayrışmayı önleyen argüman olarak devrede tutulmuştur.

¹² Ordu Tecim ve Endüstri Odası Başkanı H.Akyol oda adına sunulan rapordan sonra şu “Ek” açıklamayı yapıyor: “Şurasını ehemmiyetle arz etmek isterim ki bu izahatımdan maksat tecimerleri küçültmek ve onları şayanı hürmet olan mevkilerinden düşürmek değildir. Müstahsilin kuvvetli ve teşkilatlı bir hale gelerek tecimer kütlesi karşısında muvazeneli bulunmasını dilemektir. Kuvvetlenmiş ve teşkilatlanmış bir müstahsil zümresinin refahı ve kazancı binnetice birer ferdî bulunmakla övündüğümüz Türk Ulusunun yanı bizim refahımız ve kazancımız demektir.”(Birinci Ulusal Fındık Kongresi,1935:44)

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

3. Üretim Ve İhracat Piyasasının Örgütlenmesi İçin Yasal Çerçevenin Oluşturulması

Fındık Kongresi'nin hemen ardından, 21 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen "Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun" (Resmî Gazete, 2 Kasım 1935, Sayı:3146), tarım piyasasının örgütlenmesine yönelik çabaların hayata geçirilmesi için bir alt yapı sağlamıştır. En az on çiftçinin bir araya gelmesiyle tarım satış kooperatifi, en az üç tarım satış kooperatifinin bir araya gelmesiyle de "tarım satış kooperatifleri birliği" kurabileceğini (Madde:1) öngören Kanuna göre, "her çıkart ve piyasa merkezinde bir ürün için ancak bir birlik" oluşturulabilecekti. Bu birlikler, genel kurullarında seçilen dörder kişilik yönetim kurulu ile doğrudan Ekonomi Bakanlığınca atanan ve yönetim kurulunun tabii üyesi sayılan "genel direktör" tarafından yönetilecekti.(Madde:19)

Düzenleme, üretim safhasından ihracata dek uzanan bir çerçeve dikkate alınarak kurgulanmıştı. Kanunun üçüncü maddesinde yer verilen amaç, öngörülen çerçeve için açıklayıcıdır. Söz konusu amaç maddesi şöyleydi; "Ortakların ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak; lüzumunda bu ürünleri ham madde olarak işlemek ve böylece elde edilen maddelerin satışını yapmak; iç ve dıştaki araçlara giden kazancı üretmenlere mal ederek durumlarını yabancı ülkelerdeki üretmenlere karşı kuvvetlendirmek; piyasada düzen verici bir yer olarak fiatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek, ürünlerin yoğaltım piyasasında en iyi fiatlarla satışını başarmak, yurd ürünlerinin standartlaştırılmasında üretmenlerle çıkartçılara düşen ödevleri gerçekleştirmek; ortakların üretim ihtiyaçlarına yarayan her çeşit araç ve yaraçları toptan ucuz olarak edinip dağıtmak gibi çıkart ürünlerini ucuza mal etmek, kalitesini iyileştirmek, satış kapasitesini artırmak ve bunların arsulusal piyasalarda en iyi fiatla satışını sağlamaktır."

Görüldüğü üzere amaçlar, yalnızca üretim safhasıyla sınırlı tutulmamış, dış ticaret boyutu da hesaba katılmıştır. Esasen bu, üründen elde edilecek gelirin sağlıklı – sürdürülebilir bir ihracat pratiğiyle yakın ilgisi hatırlandığında doğaldır.

Bununla birlikte ihracatın teşkilatlandırılmasına yönelik yasal alt yapı, 9 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen, 3018 numaralı "Ticarette Tağışışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Kontrolü Hakkındaki 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanun"la oluşturulmuştur. (Resmî Gazete, 15 Haziran 1936, Sayı:3330) Söz konusu Kanunun yedinci maddesiyle, hükümete "lüzum gördüğü mntıklarda muayyen malların ihracıyla meşgul ruhsatnameli tacirlerin birlikler kurmalarını emretme" yetkisi tanınmıştır. Böylece devlet, ihracatçı tüccarlarını örgütlenmesinde yönlendirici bir rol kazanmıştır. Dikkat çeken bir başka husus, ancak Birlik üyesi tüccarların ilgili malın ihracatını yapabileceği hükmüydü. Bu hüküm, Birlik üyeliğini, ihracatçı tüccarlar için fiilen zorunlu hale getiren bir noktaydı.

Söz konusu Ek Kanunun Başbakan İsmet İnönü'nün imzasıyla TBMM'ye gönderilen gerekçesi, Türkiye'deki hakim ekonomik yaklaşıma dair dikkat çekici söylemler içeriyordu. Gerekçe, 1930 tarihinde kabul edilmiş 1705 sayılı "Ticarette Tağışışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Kontrolü Hakkındaki Kanun"un, dünya şartları, ülkenin durumu ve hedefleri bakımından ihtiyaç duyulan "bir çok hükümlerden mahrum bulunduğu" tespitinden sonra, liberal ekonomiyi mahkum eden şu değerlendirmeye devam ediyordu;

"Ferdin sadece şahsi menfaat hisleriyle müteharrik olduğu ve bu suretle müteharrik kalması gerektiği fareziyesine dayanan liberal ekonomi sistemi, bu gün sadece: sömürgelerde, Sömürge durumunda illerde, erişkin çağa ermemiş memleketlerde, geçen veya sürümüne çalışılan kalp akçedir. Bu gün bütün ileri memleketlerin müşterek telakkisi cemiyet olmadan fert olmadığı, ve ferdin ancak muayyen bir cemiyette muzaf fert olduğudur. Binnetice ferdin menfaati, cemiyetin menfaati diye bir şey yoktur: hukukta ve işte bir tek menfaat vardır ki, o da milletin bütün efradını şamil olan yüksek menfaattir. Teşkilatını ve dimağını kötü ve yabancı göreneklerden tamamen temizlemiş ve en ileri telakki ile büyük işine koyulmuş olan Türk milletinin ekonomik bünyesini, bir çok memleketlerde yapıldığı gibi, bizde de Büyük Kamutayın alacağı isabetli tedbirlerle siyanet etmesi zamanının geldiğine kaniim."

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Kanun vesilesiyle dile getirilen bu düşünceler, Türkiye'deki hakim iktisadi düşüncenin niteliğini, aynı zamanda piyasanın düzenlenmesi noktasında devletin rolünü ve dayandığı meşruiyeti anlamak bakımından öğreticidir. Gerekçe şu ifadelerle devam ediyordu:

"Bu memleketin endüstrileşmesi, ekonomik cihazlarını tamamlaması, ve kısaca Kamalizmin kendisine verdiği sağlam temel üzerine hakiki refah ve eşsiz medeniyet yapısını kurabilmesi için, işe çağırdığı vatandaşların en başında ihracatçı tüccarlarımız vardır. Ödeme paramız, harice ihraç edebileceğimiz mallarımızdır. Memleket dahilinde bu malları hazırlayanlar, bunların dış ülkelerde, Yeni Türkiye çalışmasının teknik mükemmeliyeti, Türk doğruluğunun şüphe götürmez tamlığı hakkında, alıcılara mütemadi fikir verecek birer vasıta teşkil ettiğini, daima hatırlamak mecburiyetindedirler. Memleketi için bu kadar vasi ve bu kadar mütevali hizmet ve propaganda yapabilmek talii, tüccar ve müstahsillerimiz haricinde hiçbir vatandaş için mevcut değildir."(Ticarette Tağşışın Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki Kanuna Ek Kanun Layihası ve İktisat, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları, 1936:1-3)

3018 sayılı Kanunu yeni bir düzleme oturtan 1705 sayılı Ek Kanun, gerekçeye de yansıdığı gibi, liberal ekonomik sistemin geçersizliği üzerine bina edilmiştir. Bu arada, 1934 Şubat'ında bazı maddeleri değiştirilen "Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname", Birinci Ulusal Fındık Kongresi ardından, 1936 Mart'ında bir kez daha değiştirilmişken¹³, 1705 sayılı Ek Kanun'dan ardından, 1937 yılında ise, değişiklik yerine aynı adı taşıyan 39 maddelik yeni bir "Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname" devreye sokulmuştur. 34 maddelik ilkinin yerine ikame edilen 39 maddelik yeni Nizamname, süreç içerisinde edinilen tecrübe ve görüşlerin ışığında, standardisasyon, kontrol, ihraç noktasında ilkinden daha ayrıntılı düzenlemeler içermiştir.(Resmi Gazete, 24 Ağustos 1937, Sayı:3691)

4."İkinci Kongre" Mevzusu Ve Fiskobirlik'in Kuruluşu

Atatürk, 1 Kasım 1937'de meclis açış konuşmasında, ihracat mallarına ilişkin yürütülen kooperatifleşme üzerinde durmuş, fındığın isminden bizzat bahsetmek suretiyle kurumsallaşmanın gereğine işaret eden ifadeler kullanmıştı. Şöyle diyordu;

"İhracat mallarımızın, Hükümetin yakın kontrolü altında, satışlarının teşkilatlandırılması mühimdir. Bunu göz önünde tutan Ekonomi Vekaleti geçen yıl içinde; Iğdır'da, Ege, Trakya bölgelerinde türlü mevzulara ağıt satış kooperatifleri teşkil etmiş ve onları faaliyete geçirmiştir. Önümüzdeki yıl içinde, başta fındık olmak üzere, diğer belli başlı mahsullerimiz de, alakalandıran birlikleri vücuda getirmelidir."(T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C:20, 1937:5)

1938 yılındaki gelişmeler bu doğrultuda girişimlere sahne olmuştur. Fındık politikasının gözden geçirildiği toplantı ve kooperatifleşme yönünde atılan adım ve nihayet Birlik kurulması bu kapsamda sayılabilecek hususlardı.

Literatürde 1935 yılında Ankara'da toplanan Birinci Ulusal Fındık Kongresi'nden sonraki "İkinci Ulusal Fındık Kongresi"nin 1955 yılında Giresun'da toplandığı genel kabul gören bir husustur. Birinci Kongre'nin içeriği bir süre sonra bizzat Ekonomi Bakanlığı neşriyatı olarak yayınlanmıştır. 1955 tarihli Kongrenin içeriği de Ziraat Vekaleti tarafından "İkinci Fındık Kongresi (2.Milli Fındık Şurası)"¹⁴ başlığı altında yayınlanmış olmasına rağmen, Fındık piyasasına ilişkin kurumlarda etkin görevler yüklenmiş, fındık literatüründe önemli bir yer tutan eserler vermiş

¹³ 1934'deki değişiklik için bkz. "Fındık ihracatının murakabesine dair 4/11/1931 tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren nizamname", Resmi Gazete, 11 Şubat 1934, Sayı:2626

1936'daki değişiklik için bkz. "Fındık ihracatının murakabesine dair 4 teşrinisani 1931 tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren nizamname", Resmi Gazete, 10 Mart 1936, Sayı:3249

¹⁴ İkinci Fındık Kongresi (2.Milli Fındık Şurası), T.C. Ziraat Vekaleti Teknik Enformasyon Servisi, Ankara:1956 içinde (s.42-55), Karadeniz, T. (Ed.), 3.Milli Fındık Şurası Tebliğler Kitabı, 10-14 Ekim 2004 Giresun, İstanbul: 2006

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Kemal Peker, 6 Ağustos 1938'de Giresun'da toplanmış "ikinci fındık kongresi"nden bahsetmekte ve birincinin devamı niteliğinde sayılabilecek bu "toplantıyı tamamen kontrol nizamları üzerinde incelemelere inhisar eden ve koruyucu tedbirlerin kesinleşmesine yarayan bir toplantı" olarak nitelemektedir.(Peker, 1956:15)

Gerçekten de, 16 Haziran 1938 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Zirai **Kongreler**" başlığını taşıyan bir haberde "Vekâlet mer'i olan nizamnamelerin tatbikatı hakkında görüşmek için de toplantılar yapmağa karar verdi. Karadeniz iskeleleri arasında merkezi vaziyeti ve ehemmiyeti itibarile fındık toplantıları Giresunda yapılacak ve bir ağustosta başlayacaktır" bilgisine yer verilmiştir.("Zirai Kongreler İhracatçıların..,1938:3). Aynı gazetenin 4 Ağustos tarihli nüshasındaki bir haberde de, "Giresunda bulunan ve fındık standadizasyonu nizamnamesi içtimalarına riyaset eden İç Ticaret Umum Müdürü Mümtaz Rek, pazartesi günü şehrimize gelecek ve buradan İzmire gidecektir" ifadeleri kullanılmış (İç Ticaret Umum..,1938:2); 6 Ağustos tarihli nüshada yer alan bir başka haberde "Ekonomi Bakanlığı İç Ticaret Müdürü Mümtaz Rekin başkanlığında Karadeniz fındık ihracatçılarının" Giresun'da "yapmakta oldukları toplantılar(ın) bitmiş" olduğu belirtilmiştir. (Fındık İhracat Tacirlerinin.., 1938: 1,7)

1938 Ağustos'u başlarında Giresun'da İç Ticaret Umum Müdürü Mümtaz Rek'in başkanlığında fındık konulu bir toplantının yapıldığı anlaşılmaktadır. Zaten Kemal Peker gibi, doğrudan fındık piyasasının içinde olan birisinin böyle bir toplantıdan habersiz kalması bir yana, büyük olasılıkla bizzat katılmış bulunduğunu varsaymak durumundayız. Yalnızca, gazeteden aktarılan haberlerin tarihi dikkate alındığında, Peker'in verdiği 6 Ağustos tarihinin hatalı görünmektedir. 6 Ağustos tarihli gazetede bittiğine dair haber yer aldığına göre, toplantının en geç 5 Ağustos itibariyle bitmiş olduğunu ve önceki tarihli haberler çerçevesinde, önceki günlerde başladığını düşünmek makul olacaktır.

Diğer yandan Peker'in toplantıları "ikinci kongre" sıfatıyla anmasına rağmen, literatürde bu tarafın dikkate alınmamış olması da ilginçtir. Esasen bunun, 1955 yılındaki toplantıyı "İkinci Kongre" olarak niteleyen devletin tutumundan kaynaklandığını tahmin etmek zor değildir. Bununla birlikte, Peker gibi fındık piyasasının merkezindeki bir kişinin nitelemesini devre dışı bırakmak da kolay değildir. 1935 Birinci Ulusal Fındık Kongresi'nden sonra, fındık ikinci defa, 1938 tarihinde Giresun'da günlere yayılmış toplantıda ele alınmış, sadece fındık konusuna odaklanması, uzun süreli olması gibi hususlar, bu toplantının Kongre mahiyetinde değerlendirilmesine yol açmış olabilir. Muhtemelen yapıldığı sırada da böyle değerlendirilmiş olan toplantı, içeriği yayınlanmadığı için "İkinci Kongre" sıfatıyla literatüre girmemiştir.

Giresun'daki söz konusu "kongrenin" toplandığı günlerin öncesinde başlamak üzere, fındık örgütlenmesine dair önemli bir adım atılmıştır. Esasen 1938 yılı başında, "bir kısım maddelerin ihracatının bir elden idaresinin ilk adımını teşkil edecek olan fındık kurumunun kurulması" için, İş Limited Şirketi Müdürü Bedri Nedim'in İktisat Vekaleti nezdindeki girişimlerde bulunduğu, öngörülen kurumun, İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın katılımına dayanacağı ve İş Limited'in Karadeniz bölgesindeki şubelerinin söz konusu Kuruma devredileceğine dair bilgiler basında yer almıştır. (Fındık Kurumu, 1938: 2) Öngörülen "Fındık Kurumu" için İktisat Vekaletine bir proje sunulmuş ve İş Bankası ile Ziraat Bankası'nın yarımşar milyon lira sermaye ile katılacağı belirtilmişti. (Asılsız Bir Haber, 1938: 7) Bu süreçte devlet meseleye bizzat el atmış, "İktisat Vekaleti teftiş hey'etinden Nabi Ataç, Orhan Dümer ve Ziraat Bankası Kredi Kooperatifleri Umum Müdür Muavini Şükrü Ulay'ın iştirakiyle 1938 yılında fındık bölgesinde iki ay gibi kısa bir zaman içerisinde 5 satış kooperatifi tesis ettirilmiş" ve bunlar bir araya getirilmek suretiyle 28 Temmuz 1938 tarihinde Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (FİSKOBİRLİK) kurulmuştur. Birliğin fiilen faaliyete geçişi ise bahsi geçen "İkinci Kongre"nin sonrasında 13 Ağustos 1938 tarihinde gerçekleşmiştir. (Peker,1947-1948:166) Böylece 21 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun'un belirlediği yasal zemin çerçevesinde, fındık piyasasının temel aktörlerinden birisi olacak FİSKOBİRLİK faaliyete başlamıştır.

Tarım piyasasında fındık dışında da benzer kurumların kurulması, Türkofis ("Lağvedilen Teşekküller", Cumhuriyet, 1 Haziran 1939,s.2) ve İş Limited Şirketi gibi 1930'lu yıllarda ihracatta

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

görev yüklenen kurumların kapatılmasına yol açmıştır. Bu durum, İş Limited Şirketi Müdürü'nün açıklamasında şu ifadelerle yer almıştır; “Son üç, dört sene zarfında memleketin muhtelif ihracat maddeleri üzerinde iş yapan resmi ve nim resmi ihracat müesseseleri, kendi sahalarında kuvvetlenmiş olduklarından İş Limitedin bu sahadan çekilmesi derpiş edilmekteydi ki, buna karar verilmiştir.” (“İş Limited Şirketi Tasfiye Ediliyor”, Cumhuriyet, 25 Ağustos 1939,s.6)

5. Giresun Merkezli Birlikten Ayrışmaya: Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği

Üretici temelinde kurulan FİSKOBİRLİK, fındığın temel bir ihraç maddesi olması hasebiyle ihracat piyasasıyla da yakından ilgilenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında başlayan ilgi, ihracatçılarla müşterek faaliyet çerçevesinde yürütülmüş, “Fındık İhraç İcra Komitesi”nin savaş ortamında Akdeniz yolunun kapanmasından kaynaklı, fındık ihracatındaki duraklama ve fiyat istikrarsızlığını bertaraf etmek için gösterdiği çabalar, Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Birliğin kurulması, 3018 Sayılı kanunun yedinci maddesiyle “lüzum gördüğü mıntikalarda muayyen malların ihracıyla meşgul ruhsatnameli tacirlerin birlikler kurmalarını emretme” yetkisi kapsamında hükümetin çıkardığı, “19.3.1940 tarihli ve 2/13094 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla” gerçekleşmiştir. Giresun merkezli olarak 6 Kasım 1940 tarihinde kurulan Birlik aynı ay içinde İstanbul, Trabzon ve Ordu'da birer şube açmak suretiyle faaliyete başlamıştır. (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959:56-57)

Birliklerin kurulmasında savaşın yarattığı koşullar önemli rol oynamıştır. Durum, o dönemde Ticaret Bakanlığı Teşkilatlandırma Umum Müdürü Mahmut Seyda'nın sözlerine şöyle yansımıştır:

“İhracatçı ve İthalatçı Birliklerinin Türkiye’de ne gibi sebepler ve müessirler altında vücut bulmuş olduklarını belirtmeye çalıştım. Bunlardan çıkan netice, bizim memleketimizde de Birliklerin bir fevkalade tedbir mahiyetinde olduğudur. Esasen birliklerin içindekiler de böyle düşünmektedirler. Diyorlar ki: ‘Hükümetin yardımı olmadan çalışmak imkanı kalmadı, bu yardım tek tek fertlerle yapılamayacağına göre, Birliklere tabii muhtacı’z” (Peker, 1947-1948:s.205)

Savaş ortamında, olağanüstü koşulların yarattığı aciliyet üzerine hayata geçirilmiş olsa da, ihracatçı birliklerinin fonksiyonunu savaşla sınırlandırmak yanlıştır. Birliklerin kurulması için hükümete yetki veren 3018 sayılı kanunun 1936 tarihini taşıması, bu politikanın doğrudan savaşla ilgili olmadığını gösteren bir husustur. Esasen Başbakan İsmet İnönü'nün imzasını taşıyan ve yukarıda bahsi geçen kanun gerekçesinde ortaya konulan liberalizm karşıtı söylemin bariz üstünlüğü, devlet kontrolünün güçlü ideolojik arka planını hatırlatması bakımından kayda değerdir. Bu yaklaşımda, savaşa doğru sürüklenen dünya gerçekliğinin etkisi olmakla birlikte, 1929 ekonomik buhranının tayin edici rolü göz ardı edilemez. İhracatçı birliklerinin fonksiyonunu savaş koşullarıyla sınırlamanın yetersizliğini Peker'in söylemi bağlamında da örneklemek mümkündür. Örgütlenmenin barış zamanlarında yarattığı olanakları vurgulayan Peker, “...1936 – 1939 devresinin milli iktisat bilançosu” üzerinden başarılı bir performansa işaret ederken, “karşımızdaki güdümlü fiat sisteminin mütezayit mknatısiyetinden kendimizi tecrit edecek bir hareketimize tesadüf” edilemeyeceğini belirtmek suretiyle bir eksikliği de işaret etmiş ve devamında İhracatçı Birliği ile elde edilen avantajları gündeme getirmiştir. 1947 tarihli çalışmasında, Birlik'in yüklendiği fonksiyonu deneyimlemiş olarak, gecikme karşısındaki hayıflanmayı şu sözlerle yansıtmıştır: “Şimdi, elimizde bulunan cihazların ne gibi işler gördüğünü müşahede ettikten sonra, dört sene, üç sene ve hatta iki sene evvel, bunların, zamanına uygun şekilde kurulamamış olmasına şüphesiz teessüf ediyoruz.” (Peker, 1947-1948:206)

Giresun merkezli Birliğin üye dağılımına bakıldığında, 1946 yılı sonu itibariyle bariz şekilde İstanbul'un ağırlık teşkil ettiği görülmektedir. Bu tarih itibariyle toplam üye sayısı 209 olup bunların dağılımı “İstanbul'da 154, Giresun'da 28, Trabzon'da 11, Ordu'da 8, Mersin'de 5, İskenderon'da 1, Adana'da 1, İzmir'de 1” şeklindedir.”(Peker, 1947-1948:207)

Giresun merkezli kurulmasına ve ayrıca kurulan üç şubesinden ikisi yine Karadeniz bölgesinde (Ordu ve Trabzon) olmasına rağmen, 1946 yılı itibariyle toplam üyenin yüzde 73'ü İstanbul merkezli olup, Karadeniz bölgesi (Giresun – Trabzon – Ordu) merkezli üye oranı ise ancak

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

yüzde 22'dir. İstanbul'daki ihracatçı yoğunlaşmasının süreç içerisinde daha da yoğunlaştığı, öyle ki 1950'li yılların başında yüzde 98'e ulaştığını aşağıda değineceğimiz resmi yazışmalardan anlaşılmaktadır.

İstanbul merkezli tüm ihracatçıların, fındık üretim bölgesi dışından olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Göç olgusunu hesaba katmak ve üretim bölgesi kökenli tüccarlar için de İstanbul'un bir çekim merkezi potansiyeli taşıdığını dikkate almak durumundayız. Ancak rakamlar arasındaki fark, göçün ötesinde bir olgu olarak, üretim bölgesi dışındaki tüccarların ihracat alanındaki ağırlığını hesaba katmayı gerektirecek boyuttadır.

Esasen iki noktada İstanbul'un ihracat bakımından sahip olduğu avantajlı konumuna işaret edilebilir. Birincisi coğrafi konumundan kaynaklı avantajdır. İhracatın yapıldığı piyasaya yakınlık, ulaşım ve haberleşme olanakları bu kapsamda sayılabilecek hususlardır. İkincisi ise sermaye birikimine ilişkindir. Ülkenin diğer yerlerine nazaran daha güçlü sermaye yapısını içerdiğini tahmin etmek, İmparatorluğun başkenti olmasından itibaren yüklendiği fonksiyon dikkate alındığında zor değildir. 1959 tarihli bir yayında, fındık ihracatında İstanbul'daki ihracatçı firmaların ulaştığı ağırlık belirtildikten sonra şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Fındık sevkiyatının yavaş yavaş Karadeniz limanlarından İstanbul'a intikal etmesinin sebepleri vardır: Karadeniz şehirleri milletlerarası piyasalara uzaktır. Bu piyasalarda vukua gelen inkişaf ve tahavvüllerin tesirleri İstanbul gibi büyük bir ticaret merkezine Karadeniz şehirlerinden daha evvel ulaşmaktadır. İstanbul'daki ihracat şirketlerinin ekserisinin yabancı memleketlerde şube, ajans veya mümessillikleri olduğu için bu şirketler icap ettiği zaman daha sür'atli iş yapmak imkanına sahip bulunmaktadırlar.” (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959:s.49)

“Fındık ihracatının murakabesine dair Nizamname”deki bir değişiklik de İstanbul'un ihracat sürecinde artan önemine ilişkin bir örnektir. Nizamname'nin 1931 tarihli ilk şeklinde Fındık ihraç iskeleleri olarak, Giresun, Trabzon, Ordu, Rize, Ünye, Görele ve Fatsa belirlenirken, İstanbul'a yalnızca, buralardan mühürlü olarak sevkedilen ürünün, sevk esnasında mühürün bozulması halinde, yeniden mühürlenme işleminin yapıldığı bir geçiş merkezi rolü verilmiştir. Oysa söz konusu Nizamname 1937 yılında yeniden yayınlandığında ihracatın yapılacağı merkezler arasında Trabzon, Giresun, Ordu, Fatsa'nın yanı sıra İstanbul da sayılmıştır.

Sermaye gücü ve piyasalara kolay ulaşabilen konumundan kaynaklı avantajlar, İstanbul'u fiilen fındık ihracatının merkezi yaparken, Birlik merkezinin Giresun'da kalması, süreç içerisinde İstanbul ve Karadeniz merkezli ihracatçıları arasında bir çekişmeye yol açmıştır. İstanbul'dan, Giresun'daki merkezi yönetmenin zorluğu, Karadeniz bölgesindeki ihracatçılara, sermaye güçlerinin ötesinde bir konum kazandırmış, tüm ihracat piyasasına ilişkin kararları alan Birlik yönetimine hakim olmalarını sağlamıştır.

Birlik statüsünde, ilk toplantıda çoğunluğun sağlanamaması halinde ikinci toplantıda hazır bulunanların mevcuduyla genel kurulun yapılabileceğine dair hüküm, bölgedeki az sayıda ihracatçının yönetimi belirlemesini kolaylaştırmıştır.¹⁵ “19 Mart 1951 Pazartesi günü saat 15 te Giresun'da Birlik merkezi binasında yapılacağı” bildirilen genel kurul ilanında gündem maddelerinden birisinin “Birlik umumi kâtibinin kongre kararıyla Giresun'a gelmesi” olarak sayılması, İstanbul ile Bölge arasındaki çekişmenin boyutunu gösteren bir örnektir.¹⁶ Bu arada, İstanbul kanadının, Birlik merkezinin İstanbul'a nakline yönelik resmi makamlar nezdindeki girişimleri “Umumi Kâtiplik” aracılığıyla sürdürdüğünü belirtmemiz gerekir. Anlaşılan “Umumi

¹⁵ 21 Mart 1950 tarihli ilan bunun bir örneğiydi. Cumhuriyet gazetesinde “Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği'nden” başlığıyla yayınlanan ilan şöyleydi: “Merkezi Giresunda bulunan Birliğimizin 1950 genel kurul toplantısı için tesbit ve ilan edilen 18/3/1950 Cumartesi günü yapılan toplantıda çoğunluk hâsıl olmadığından statümüzün 15 inci maddesi gereğince toplantının 25/3/1950 Cumartesi günü saat 15 e bırakıldığı ve bu ikinci toplantıda bulunacak üyelerin mevcudu ile kongre yapılacağı duyurulur.”

¹⁶ “Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği'nden”, Cumhuriyet, 5 Mart 1951.

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

Kâtibin” İstanbul kanadındaki talepleri devlet makamlarına ulaştırması, İstanbul’u bu avantajdan yoksun bırakmak isteyen bölgedekileri harekete geçirmişti. “Umumi Kâtibin”, Giresun’a, genel kurul marifetiyle çağrılmasının nedenini bu noktada açıklamak mümkün görünmektedir.

İstanbul ve bölge merkezli ihracatçıları arasında süren çekişmenin boyutları ve akıbeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına yapılan başvurular ve Bakanlığın cevapları üzerinden izlenebilmektedir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı imzasıyla Başbakanlığa gönderilen 18 Haziran 1951 tarihli yazışmalar süreci özetler niteliktedir. Bunlardan 30735 sayılı olanı sürecin sonunda varılan karar doğrultusunda tesis edilecek işlemi içerirken, 30736 sayılı olanı sürecin gelişimine ilişkin bilgiler içermiştir (BCA, 30-18-1-2_126-53-1_2). Buradaki bilgiler çerçevesinde süreç aşağıda anlatılmıştır.

Birliğin İstanbul Şubesine bağlı “başlıca büyük ihracatçılardan 14 firma”, Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği merkezinin Giresun’dan İstanbul’a nakli için 6 Nisan 1950 tarihli bir dilekçeyle Birlik Umumi Kâtipliği’ne başvurmuş, Katiplik ise “Birlik işlerinin dış piyasa ve ticari faaliyetle doğrudan doğruya ilgili bulunması, Birliği teşkil eden ihracatçı üyelerin % 98 ini İstanbul’da müesses ticarethanelerin teşkil etmekte olması, bazı mahalli düşünceler tahtındaki idari aksaklıkları noktasından tahaddüs eden dedikodulu hareketler dolayısıyla Birliğin Giresun’dan sevk ve idaresinin mümkün olamayacağı kanaatine” vararak, durumu Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı’na bildirmişti. Bakanlık ise meselenin görüşülmesi için Birliğin olağanüstü toplantıya çağrılması talimatı vermişti.

Bakanlığın 16 Eylül 1950 tarihli olağanüstü toplantı konulu tebligatına Birlik Umumi Kâtipliği 21 Eylül 1950 tarihli cevabında “üyelerin ekseriyetinin İstanbul’da bulunmaları dolayısıyla, Giresun’da yapılacak fevkalâde genel kurul toplantısında ekseriyetin temin olunamayacağı” gerekçesiyle, Birlik statüsünün 13.maddesi kapsamında üye oylarının yazılı olarak toplanması teklif edilmiştir.

Konuya ilişkin olarak Bakanlığa gönderilen, “Argün Türk Ltd. Şirketi firmasıyla 75 imzayı” içeren 27 Şubat 1951 tarihli bir başka dilekçede Karadeniz’deki üyeler, bilgi eksikliği, parasal konularda suistimal içinde bulunmakla suçlanmıştı. Dilekçedeki iddialar ve suçlamada bulunanların önerileri hakkında Bakanlık yazısında şu bilgilere yer verilmişti;

“Karadenizdeki üyelerin ihracat işlerine karşı alakalarının pek mahdut bulunduğu, yalnız Birliğin parasını sarfetmekle meşgul oldukları, iki yıl evvel iki yüz bin liraya çıkan Birlik fonunun teberrularla bugün tüketilmiş olduğu, bu vaziyette Birliğin idare masraflarını karşılayamayacak bir duruma düşmesinin muhtemel bulunduğu, 1949 yılında yapılan yıllık adi umumî heyet toplantısında yönetim kurulan Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği’nin üye olarak seçilmemesinin, Giresun’daki üyelerin zihniyetlerini belirtmek bakımından en bariz bir misal teşkil eylediği belirtilerek, İstanbul’da 228 fındık ihracatçısı için ayrı bir Birlik kurulması teklif ” edilmiştir.

Bakanlık bu yazışmalar üzerine olağanüstü genel kurul talebinden vazgeçmiş, İstanbul ihracatçılarından gönderilen 75 imzalı dilekçedeki talep doğrultusunda İstanbul’da ayrı bir Birlik teşekkülünü uygun görmüş, ancak bölgedeki sınırlı sayıdaki zayıf tüccarın Birlik yükünü taşıyamayacağı gerekçesiyle Karadeniz bölgesindeki Birliğe ait masrafların da İstanbul’daki tüccarlar tarafından karşılanmasını şart koşmuştur. Bakanlık durumu şöyle izah ediyordu:

“Bu bakımdan Fındık ihracatçılarından % 98 inin İstanbul’da bulunması dolayısıyla mevcut Birlik faaliyetine iştirak edememeleri ve bu sebeple ya Birlik merkezinin İstanbul’a nakledilmesi veya İstanbul’da ayrı bir birlik teşkil edilmesinin talep olunması gerçek şartlar icabında telakki olunmuş, ancak yukarıda arz olunan Birlik statüsünün 2 nci maddesi gereğince Birliğin ikiye ayrılması kabul edildiği takdirde çok mahdut birkaç ihracatçıya inhisar edecek Karadeniz Bölgesi Birliğinin ilgililerce yaşatılmasının mümkün olamayacağı bu itibarla, Karadeniz Bölgesi Birliğinin İstanbul Bölgesi Birliğince mali bakımdan takviyesi gerektiği uygun mütalâa olduğundan, İstanbul’da mevcut bütün fındık ihracatçısı üyelerin bu

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

baptaki reylerinin, statünün 13 üncü maddesinin son fıkrası gereğince tahriri olarak istihsalî hususu Fındık Birliği Umumi Kâtipliğine tebliğ olunmuştur.”

Bakanlığın önerisi doğrultusunda hareket eden Umumi Kâtiplik, 11 Nisan 1951 tarihli cevap yazısında “İstanbul’da bulunan 198 fındık ihracatçısının 173 ünün, İstanbul’da ayrı bir Birlik kurulmasının ancak Karadeniz Birliğinin yaşamasını temin edecek yardımda bulunulmasıyla mümkün olabileceği hususunda muvafakatnamelerini göndermek suretiyle oylarını kullandıkları, 25 üyeden muhtelif sebeplerle cevap alınmadığı ve hiçbir üyenin reyini aleyhte kullanmadığı tebarüz ettirilmektedir”, demek suretiyle, iki ayrı Birlik kurulması ve Karadeniz’deki Birliğin masraflarının İstanbul’dan ödenmesi hususunda bir itirazın bulunmadığını bildirmiştir. Bakanlık bunun üzerine Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği’nin, İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği ve merkezi Giresun’da olmak üzere Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçıları Birliği olmak üzere iki ayrı Birliğe ayrılmasını uygun görmüştür. Her iki Birliğin statüsü arasındaki tek fark, Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçıları Birliği’nin mali olarak desteklenmesinin öngören bir hükmün İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği statüsüne eklenmesinden ibaretti.

Ekonomik ve Ticaret Bakanı’nın imzasıyla 18 Haziran 1951 tarihli yazılarla Başbakanlığa gönderilen istem, 3018 sayılı kanunun yedinci maddesi kapsamında Bakanlar Kurulu’nda görüşülmüş, “19/3/1940 tarihli 2/13094 sayılı kararla kurulan Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği’nden ‘Türkiye’ unvanının kaldırılarak mezkûr Birliğin; 1-Karadeniz Bölgesi Fındık İhracatçıları Birliği, 2-İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği, adlarıyla ikiye ayrılması ve bu Birliklerin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca tanzim olunan ilişik statülerinin onanmasına” karar verilmiştir.

Genel tabloya bakıldığında, fındık ihracat piyasasının, fındık üretim bölgesi dışına kaymasıyla, daha önce oluşturulmuş kurumsal yapıyı yeni duruma uydurma süreci işlemiş görünmektedir. Tarihsel geçmişi dikkate alınırca, İstanbul sermayesinin başından itibaren belli bir ağırlığa sahip olduğunu söylemek mümkünse de, süreç içerisinde Karadeniz bölgesindeki erime tespit edilebilmektedir. 1946 yılında üyelerin yüzde 22’si bölgedeyken, 1950’li yılların başında toplam üyelerin yüzde 98’inin İstanbul’da faaliyet göstermesi buna dair bir veridir. Karadeniz bölgesindeki ihracatçı azalmasının göçle ilgili boyutu olmakla birlikte, rekabet edemediği için piyasadan tasfiye boyutu da dikkate alınmalıdır.

“On altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının” 1946 yılı itibarıyla gevşeme sürecine girmesinin¹⁷, süreçteki etkisi hesaba katılmalıdır. 1946 yılı sonrasında, ekonomide yaşanan serbestleşme ortamında, piyasa mekanizması kurallarının devlet frenine takılmadan işlemesi yönündeki eğilim, etkisini her geçen gün arttırmaktaydı. Bu, İstanbul merkezli yoğunlaşmada, hızlandırıcı bir faktör olduğu kadar, sermaye talebinin devlet katında karşılık bulmasını kolaylaştıran bir ortam da yaratmıştır.

Sonuç

1929 Dünya ekonomik buhranı, tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle, Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomiler üzerinde sarsıcı etkiler yaratırken, bu girdaptan kurtulmanın çaresi kapsamında gündeme getirilen hususlardan birisi de tarım piyasalarının örgütlenmesi meselesiydi. Güçlü, “güvenilir” bir sermayenin bulunmadığı koşullarda, devlet süreci omuzlamak seçeneğine yönelmiştir. Devletin örgütlenme sürecine dahil, dünya piyasasında rekabet edebilme kapasitesine sahip bir sermaye gücü yaratmakla doğrudan bağlantılıdır.

Fındık, 1929 dünya ekonomik buhranı sonrasında, Türkiye’de benimsenen “korumacı-devletçi” politikalar bağlamında, 1930’lu yılların başından itibaren yoğun bir ilginin konusu

¹⁷ Boratav şöyle diyor; “1946 yılına salt iktisadi bakımdan da bir dönüm noktası niteliği kazandıran özellik, on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde arttırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı, dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarıyla ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi olmuştur.”(Boratav,2012:94)

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

olmuştur. Ülke ihracatındaki önemi ve belli bir bölgenin neredeyse tek geçim kaynağı olması, bu ilginin kaynağını teşkil etmiştir.

Fındık esasen bir ihraç ürünü olması hasebiyle, devlet için doğrudan bir gelir kaynağıydı. Dünya fındık piyasasında, önemli bir ağırlığa sahip olan Türkiye, bir yandan buhrandan kaynaklı sorunları aşmaya çalışırken, diğer yandan mevcut rakiplerin rekabeti ve olası rakiplerin yarattığı tedirginlikle yerini sağlamlaştırma arayışına girmiştir. İstikrarlı, spekülasyonlardan arındırılmış bir piyasayı garantiye almak önem kazanmış, buna dayanak teşkil edecek güçlü bir yerli sermayenin bulunmaması, devletin bizzat devreye girmesi sonucunu doğurmuştur.

Piyasayı düzenleme konusunda devlete inisiyatif tanıyan bir yasal çerçeve oluşturulduktan sonra, örgütlenme safhasına geçilmiştir. 13 Ekim 1930 tarihinde kabul edilen 1705 sayılı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun”, 21 Ekim 1935 tarihinde kabul edilen “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”, 9 Haziran 1936 tarihinde kabul edilen, 3018 numaralı “Ticarette Tağşişin Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Kontrolü Hakkındaki 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanun”, tarıma ilişkin söz konusu yasal çerçevenin köşe taşlarını oluşturmuştur. Bu çerçevede yürütülen politikaların bir parçası olarak devreye sokulan kooperatifleşme süreci, fındık alanında Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ile sürdürülmüş, 1940 yılına gelindiğinde ise ihracat safhası için ayrıca Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği kurulmuştur.

1930’lu yıllara damga vuran “korumacı-devletçi” politika, II. Dünya Savaşı ardından gevşeme sürecine evrilirken, süreç içerisinde fındık piyasasında ağırlığı artan İstanbul merkezli ihracatçılar ile Giresun merkezli ihracatçılar arasında, ayrışma ile biten bir mücadele gelişmiştir. Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği merkezinin Giresun’dan İstanbul’a taşınması talebine yansıyan çekişme, bir yönüyle ihtiyaçları gidermeye yönelik bir pratik adım iken, diğer yönüyle piyasayı neredeyse tümüyle kontrol edebilecek pozisyona varmış İstanbul sermayesinin, zayıflamış Karadeniz sermayesi karşısında, gücüne uygun bir konuma ulaşma çabasıydı.

II. Dünya Savaşı sonrasında, henüz CHP iktidarı döneminde, “korumacı-devletçi” politikanın serbestleşme yönünde gevşemesi, sermayenin taleplerinin iktidar nezdinde kabul edilebilirliğini kolaylaştıran bir faktördü. 1950 yılında Demokrat Parti’nin yarattığı liberal rüzgar, 1950’li yılların başında, bu durumu güçlendiren bir unsurdu. İstanbul merkezli ihracatçıların, Birlik merkezinin İstanbul’a taşınması talebi bu bağlamda karşılık bulmuştur. Birlik merkezinin doğrudan İstanbul’a taşınması yerine, Giresun ve İstanbul merkezli iki ayrı birliğin kurulmasıyla, bir yandan İstanbul sermayesinin talebi karşılanırken, öte yandan üretim bölgesinde oluşabilecek tepkilerin önüne geçmek hedefiyle hareket edilmiştir.

Kaynakça

- Asılsız Bir Haber (1938, 27 İkincikanun), Cumhuriyet, s.7
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: BCA, 30-18-1-2_126-53-1_2
Birinci Ulusal Fındık Kongresi, Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı, Ankara:1935
Boratav, K., Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge, 17.Baskı, Ankara:2012
Durukan, H. Mahir, Fındık Ticaret ve Endüstrisine Dair Rapor, Aydınlık Basımevi, İstanbul:1938,
Fındık İhracat Tacirlerinin İctimai (1938, 6 Ağustos), Cumhuriyet, s.1,7.
Fındık İhracatının Murakabesine dair 4 teşrinisani 1931 tarihli Nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren Nizamname (1936), Resmi Gazete, Sayı:3249, 10 Mart 1936.
Fındık İhracatının Murakabesine dair 4/11/1931 tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren nizamname (1934), Resmi Gazete, Sayı:2626, 11 Şubat 1934.
Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname (1931), Resmi Gazete, Sayı:1955, 21 Teşrinisani 1931.
Fındık İhracatının Murakabesine Dair Nizamname (1937), Resmi Gazete, Sayı:3691, 24 Ağustos 1937.
Fındık Kurumu (1938, 21 İkincikanun), Cumhuriyet, s.2
Fuat, A. (1930, 14 Teşrinievvel), Fındık Cenneti Giresun, Cumhuriyet, s.2

A. Haydar SOYSÜREN, Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet'in Rolü Bağlamında Fındık Piyasasının Örgütlenmesi ve İhracatçı Tüccarların Ayrışması sürecinde Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği'nin Kurulması

- Fuat, A. (1930, 20 Teşrinievvel), Görele'de Gördüklerim, Cumhuriyet, s.2
- İç Ticaret Umum Müdürü Geliyor, (1938, 4 Ağustos), Cumhuriyet, s.2
- İkinci Fındık Kongresi (2.Milli Fındık Şûrası), T.C. Ziraat Vekaleti Teknik Enformasyon Servisi, Ankara:1956 içinde (s.42-55), Karadeniz, T. (Ed.), 3.Milli Fındık Şûrası Tebliğler Kitabı, 10-14 Ekim 2004 Giresun, İstanbul: 2006,
- İktisat Programı 66 Maddeden İbaredir...(1930, 22 Mayıs), Cumhuriyet, s.1,4.
- İş Bankası Yüzde On Temettü Veriyor, (1932, 28 Mart) Cumhuriyet, s.4.
- Kaya, Ş., Türkiye Harici Ticaret Resmî İstatistiklere Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul:1940,
- Peker, K., Fındık Kongresine Rapor 1935-1955, Yeni Matbaa, İstanbul:1956
- Peker, K., Fındık Tarihçe, Tarım, Kültür, Ticaret, İstiklak Bakımlarından, (YEŞİLGİRESON) Matbaa, Giresun:1947-1948.
- Süreyya, A. (1931, 28 Aralık), Ali İktisat Meclisi Nasıl Faydalı Olabilir?, Cumhuriyet, s.5.
- T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt:22, 1 Kasım 1930.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt:20, 1 Kasım 1937.
- Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun (1935), Resmî Gazete, Sayı:3146, 2 Kasım 1935.
- Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Kontrolü Hakkındaki 1705 Numaralı Kanuna Ek Kanun (1936), Resmî Gazete, Sayı:3330, 15 Haziran 1936.
- Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanunu (1930), Resmî Gazete, Sayı:1524, 19 Haziran 1930.
- Ticarette Tağşişin Meni ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki Kanuna Ek Kanun Layihası ve İktisat, Adliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/525), T.C. Başvekalet Kararlar Müdürlüğü, Sayı:6/1359, 27 Nisan 1936, s.1-3.
- Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği'nden, (1951, 5 Mart), Cumhuriyet, 5 Mart 1951.
- Türkiye Fındık İhracatçıları Birliği'nden, (1950, 21 Mart), Cumhuriyet.
- Türkiye Fındık Ziraatının Kalkınmasına Dair Rapor, (Fındık Ticaret ve Endüstrisine Dair Rapor ekinde) Aydınlık Basımevi, İstanbul:1938,
- Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Türkiye Ekonomisinde Fındık,1959
- Yunanlılar ve Fındık Mahsulümüz, (1930, 13 Mart), Cumhuriyet, s.2
- Zirai Kongreler İhracatçıların da Fikirleri Alınacak, (1938, 16 Haziran) Cumhuriyet, s.3